

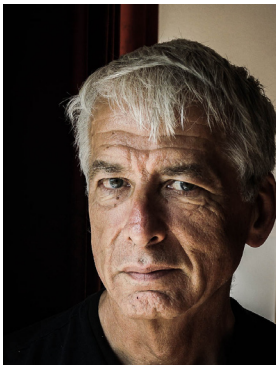
TIEN GEBODEN REVISITED

EEN HOORCOLLEGE OVER DE BETEKENIS
VAN DE TIEN GEBODEN TOEN EN NU

door Maarten van Buuren en Hans Achterhuis

Inhoudsopgave

College 1. Ik ben de Here God (door Maarten van Buuren)	3
College 2. Gij zult geen andere goden hebben (door Hans Achterhuis)	3
College 3. Gij zult geen afgodsbeelden maken (door Maarten van Buuren)	4
College 4. Gedenk de Sabbat en houd hem in ere (door Hans Achterhuis)	5
College 5. Eer uw moeder en vader (door Hans Achterhuis)	6
College 6. Gij zult niet doden (door Maarten van Buuren)	7
College 7. Gij zult niet echtbreken (door Maarten van Buuren)	8
College 8. Gij zult niet stelen (door Hans Achterhuis)	9
College 9. Gij zult geen valse getuigenis afleggen (door Maarten van Buuren)	9
College 10. Gij zult niets van uw medemens begeren (door Hans Achterhuis)	10

MAARTEN VAN BUUREN

Prof.dr. Maarten van Buuren is als hoogleraar Franse taal- en letterkunde verbonden aan de Universiteit Utrecht. Hij studeerde Frans en Nederlands aan de Rijksuniversiteit Groningen. In 1986 promoveerde hij aan het Instituut voor Algemene Literatuurwetenschap in Nijmegen op een proefschrift over de metaforiek in *Les Rougon-Macquart* van Emile Zola. Hij is gespecialiseerd in literatuurtheorie en Franse literatuur uit de 19e en 20e eeuw. Hij is tevens essayist, vertaler en auteur van diverse werken, zowel fictie als non-fictie.

Bij Home Academy zijn van hem de volgende hoorcolleges verschenen: *Proust, Desperate Housewives, Levenslot of levenskunst?* (samen met Joep Dohmen) en *Wenken voor het goede leven* (samen met Joep Dohmen)

HANS ACHTERHUIS

Prof. dr. Hans Achterhuis studeerde theologie en filosofie in Utrecht en Straatsburg. In 1967 promoveerde hij op een studie over Albert Camus. Van 1973 tot 1990 was hij verbonden aan de Faculteit der Wijsbegeerte van de Universiteit van Amsterdam. Daarnaast was hij van 1988 tot 1991 bijzonder hoogleraar in de milieuwetenschap aan de Landbouw-universiteit van Wageningen. Van 1990 tot 2007 was Achterhuis hoogleeraar Algemene Wijsbegeerte aan de Universiteit Twente. In 2010 werd Hans Achterhuis door o.a. Trouw en Filosofie Magazine uitgeroepen tot Denker des Vaderlands, een eretitel die hij in 2013 heeft overgedragen.

Van zijn hand verschenen de volgende boeken: *Utopie, Met alle geweld, De utopie van de vrije markt, Zonder vrienden geen filosofie, Tegendenken* (samen met Henk Steenhuis) en *De kunst van het vreedzaam vechten* (samen met Nico Koning)

Zowel *Met alle geweld* als *De utopie van de vrije markt* werd bekroond met de Socrates Wisselbeker voor het beste Nederlandstalige filosofieboek van het jaar.

STUDIUM GENERALE UNIVERSITEIT UTRECHT

Dit hoorcollege is tot stand gekomen i.s.m. Studium Generale Universiteit Utrecht.

Het Studium Generale van de Universiteit Utrecht verzorgt een interdisciplinair aanbod van lezingen en symposia op wetenschappelijk en cultureel gebied.

Kijk voor meer informatie op: <http://www.sg.uu.nl>

College 1. Eerste gebod. Ik ben de Here God (door Maarten van Buuren)

H1. Staatvorming

De Tien Geboden hebben de vorm van een feodaal contract, zoals dat in het 2e millennium v.C. gesloten werd tussen een vorst en zijn vazallen. In zo'n contract maakt de vorst zich bekend, hij noemt de plichten waaraan de vazallen moeten voldoen, stelt beloningen in het vooruitzicht voor wie hem gehoorzaamt en represailles voor wie zich aan zijn plichten onttrekt. De Tien Geboden hadden de bedoeling om twaalf onderling rivaliserende stammen samen te smeden tot een staat. Ze formuleren geen morele richtlijnen, maar vormen de grondwet van Israël. De Tien Geboden werden vastgelegd tijdens de Babylonische ballingschap (6e eeuw v.C.), maar de Bijbel projecteert deze staatvorming in een ver verleden (12e eeuw v.C.).

H2. God volgens Spinoza

Ook Spinoza komt in zijn *Theologisch-Politiek Traktaat* tot de conclusie dat de Tien Geboden zijn ontstaan uit de behoefte tot staatvorming. Volgens Spinoza hebben de Bijbelschrijvers God de gedaante gegeven van een vorst, of rechter, om de Tien Geboden met maximaal gezag te kunnen opleggen. Met de ware God heeft deze vorst of rechter niets te maken.

Spinoza maakt onderscheid tussen 1) De God van het Oude Testament: dit is de onware God en 2) De God die Rede is. Dit is de ware God. De ware God is volgens Spinoza niet transcendent, maar immanent. Wat betekent immanent?

H3. Wat is een immanente God?

Spinoza definieert immanentie als het samenvallen van God en Natuur. Hij heeft het over *Deus sive Natura* (God oftewel Natuur). Hij definieert deze immanente God als Rede of Verstand. God = Rede betekent volgens Spinoza dat God een ander woord is voor de logische samenhang van de wereld. Omdat de mens deel uitmaakt van deze wereld, maakt de mens deel uit van God. En omdat de mens deel uitmaakt van God heeft hij via zijn menselijke rede (een afsplitsing van de Goddelijke Rede) inzicht in de samenhang en de oorsprong van het geheel, dat wil zeggen van God. De redelijke kennis (niveau 2) bevindt zich tussen de zintuiglijke kennis (niveau 1) en de intuïtieve kennis (niveau 3). De drie kennisniveaus werken als een scharnier met redelijke kennis als spil.

H4. De God van het Verstand

Spinoza's *Ethica* is een leer van het geluk. Om gelukkig te worden moet de mens zich onder leiding van zijn rede bevrijden van de valse passies waaraan hij is verslaafd. Passies zijn valse inzichten omtrent onze begeertes. Het zijn niet deze begeertes zelf. Als wij tot inzicht komen in de juiste aard van onze begeertes, dan transformeren we deze begeertes tot acties.

We leren vier dingen van de confrontatie van de God van het Oude Testament met die van Spinoza: een ander godsbesef, een andere identiteit, verantwoordelijkheid en emancipatie.

Aanbevolen literatuur

Bright, J., *A History of Israel*, Westminster Press, Philadelphia, 1981 (1959)

Spinoza, *Ethica*, vertaald en ingeleid Henri Krop, Prometheus/Bert Bakker, Amsterdam 2002

Spinoza, *Theologisch-politiek traktaat*, vertaald en ingeleid door F. Akkerman, Wereldbibliotheek, Amsterdam 1997

College 2. Tweede Gebod. Gij zult geen andere goden hebben (door Hans Achterhuis)

H5. Het ontstaan van het monotheïsme

In de oudste delen van de Bijbel is er nog geen sprake van monotheïsme. De god van het volk Israël, die de namen El en Jahweh draagt, staat nog naast en tegenover andere goden van andere volken. Pas in de tijd van de Babylonische ballingschap, waarin de Israëlieten ernaar streven zich sterk van hun omgeving te onderscheiden, ontstaat een monotheïstische religie, die overigens aanvankelijk beter als monolatrie, verering van één God kan worden omschreven: "Gij zult geen andere goden voor mijn Aangezicht hebben".

H6. Secularisatietheologie

Vanaf het midden van de vorige eeuw heeft zich de zogeheten secularisatietheologie ontwikkeld met vertegenwoordigers als Bonhoeffer, Tillich en Bultmann. Centraal hierin staat de idee dat de moderne geseculariseerde wereld beschouwd kan worden als een vrucht van het christendom. Tegenwoordig zijn het eerder filosofen die de relatie tussen christendom en moderniteit onderzoeken. De analyses van twee van hen, Marcel Gauchet en René Girard, zullen gebruikt worden bij de beschouwingen over het tweede en het tiende gebod.

H7. Van de spiltijd naar de dood van God

De Tien Geboden hebben hun definitieve vorm gekregen in een voor de algemene geschiedenis van de religie beslissend tijdvak, de zogeheten spiltijd, die van ongeveer 800 tot 200 voor Christus heeft geduurd. De meeste grote religies en filosofische systemen, zoals wij die nu nog kennen, hebben toen hun vorm en inhoud gekregen en de fundamenteën voor de later ontstane godsdiensten als christendom en islam zijn toen gelegd.

Gauchet analyseert de inherente logische structuren van het joodse monotheïsme, die volgens hem het hedendaagse atheïsme hebben mogelijk gemaakt. Paradoxaalwijze maakt het joodse geloof in een enige, absolute, transcendente en onzichtbare God in de hemel, de weg op aarde vrij voor de mens die zonder god wil en kan leven. Ook belangrijk hierbij is dat volgens Gauchet het joodse geloof gezien kan worden als “een godsdienst van de interpretatie”. Wij hebben in de Bijbeltekst niet direct met het woord van God te maken, maar met menselijke interpretaties ervan. Daarom vinden we in het Oude Testament bijvoorbeeld naast twee heel verschillende scheppingsverhalen, ook twee afwijkende versies van de Tien Geboden.

H8. Het gevaar van menselijk absolutisme

Ook niet-gelovige denkers als de Spaanse filosoof Fernando Savater en de van oorsprong Nederlandse primatoloog Frans de Waal blijken zich moeilijk aan de zeggingskracht van de Tien Geboden te kunnen onttrekken. Ze proberen daarom hun eigen humanistische versies ervan te formuleren. Deze gaan steeds uit van een volstrekte, horizontale immanentie. De transcendentie, het aangesproken worden door iets absoluuts, dat van elders, van buiten, komt, verdwijnt hierdoor uit beeld. Met de novelle *De Wet*, waarin hij een eigentijdse interpretatie van de afkondiging van de Tien Geboden presenteert, wees Thomas Mann midden in de Tweede Wereldoorlog, op het belang van het openhouden van de transcendente dimensie. Een absolutistische ideologie als het nazisme, die op menselijke immanentie gefundeerd is, leidt tot onmenselijke consequenties. Het tweede gebod kan ons behoeden voor dit soort menselijk absolutisme.

Aanbevolen literatuur

Armstrong, K., *De grote transformatie: Het begin van onze religieuze tradities*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2005

Armstrong, K., *Een geschiedenis van God: Vierduizend jaar jodendom, christendom en islam*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2009.

Gauchet, M., *Le Désenchantement du monde: Une histoire politique de la religion*, Paris, Gallimard, 1985

Hulspas, M., *En de zee spleet in tweeën*, 's Graveland, Fontaine, 2006

Latré, S. en Vanheeswijck, G. (red.) *Radicale secularisatie*, Klamthout, Pelckmans-Klement, 2013

Mann, Th. *De wet*, Amsterdam, Contact, 1969.

College 3. Derde gebod. Gij zult geen afgodsbeelden maken (door Maarten van Buuren)

H9. Dansen rond het gouden kalf

De bekendste illustratie van het beeldverbod is de verering van het gouden kalf. De Bijbel veroordeelt de dans rond het gouden kalf (eigenlijk gouden stier). Dat is vreemd, omdat de God van Israël eeuwenlang in deze gedaante is vereerd. Pas in de 6e eeuw v.C. werd er onderscheid gemaakt tussen de gouden stier en JHWH. Dat gebeurde onder grote politieke druk. De Israëlieten proclameerden een almachtige en onzichtbare God JHWH vanwege de noodzaak tot staatkundige eenwording. Alleen JHWH mocht worden aanbeden; andere goden, die men in de vorm van (stier)beelden had vereerd, werden verboden. Het 2e gebod is in feite een herhaling of uitwerking van het 1e gebod.

H10. Spinoza en het beeldverbod

Spinoza maakt in zijn *Theologisch-politiek Traktaat* verschil tussen een eerste niveau van kennis, berustend op verbeelding, en een tweede trap, berustend op verstandelijk inzicht. Verbeelding (niveau 1) is altijd onwaar, verstandelijk inzicht (niveau 2) altijd waar. Tussen deze twee vormen van kennis bestaat geen continuïteit. Er is een sprong nodig om van verbeelding naar verstandelijk inzicht te geraken. Het is moeilijk zich een voorstelling te maken van de 'epistemologische breuk' tussen de beide niveaus van kennis. Enkele eenvoudige voorbeelden maken duidelijk dat deze breuk wel degelijk bestaat.

H11. Althusser en de ideologie

De marxistische filosoof Louis Althusser legde aan het eind van de 20e eeuw een verband tussen enerzijds Spinoza's kennisniveaus van verbeelding en verstandelijk inzicht en anderzijds de Marxistische begrippen ideologie en sociale wetenschap. Althusser definieerde ideologie op een volstrekt andere manier dan Marx. Met deze opvatting legde hij de grondslag voor het neo-marxisme van de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw.

H12. Clifford Geertz' herwaardering van de ideologie

Het neo-marxisme raakte aan het eind van de vorige eeuw in diskrediet. Het begrip ideologie werd nieuw leven ingeblazen door de Amerikaanse antropoloog Clifford Geertz. Terwijl het marxisme ervan uitging dat ideologieën een vals beeld van de werkelijkheid voorspiegelen, meent Geertz dat ideologie juist een positieve en onmisbare functie heeft voor de vorming van de identiteit. Geertz geeft een positieve wending aan het aloude beeldverbod uit de Tien Geboden. Hij leert ons dat beelden een dynamisch en vitaal element vormen dat, indien juist gebruikt, een krachtbron is voor het leven.

Aanbevolen literatuur

Althusser, L., 'Idéologie et appareils idéologiques d'état', in *Positions* (1964-1975), Éditions Sociales, Paris 1976, 67-125

Geertz, C., *The interpretation of cultures: selected essays*, Hutchinson, Londen 1975

Spinoza, *Theologisch-politiek traktaat*, vertaling en aantekeningen door F. Akkerman, Wereldbibliotheek, Amsterdam 1997

College 4. Vierde gebod. Gedenk de Sabbat en houd hem in ere (door Hans Achterhuis)

H13. Van sabbat naar zondag

Alle religies uit de oudheid kenden hun heilige dagen. Voor het volk Israël was dat de sabbat, de zevende en laatste dag van de week, waarop er niet gewerkt mocht worden. Er bestaan twee versies van het sabbatgebod. In de ene berust de sabbat op het scheppingsverhaal, waarin God op de zevende dag uitrustte, in de andere op de bevrijding uit de slavernij van Egypte, waar hard gezwoegd moest worden. In beide versies ligt er de nadruk op dat aan de noodzaak van de arbeid een grens wordt gesteld.

In deze lijn van het sabbatgebod moeten ook de instituties van het sabbatjaar en het jubeljaar worden gezien. De schulden aan volksgenoten moesten om de zeven jaar worden kwijtgescholden en in het jubeljaar dat na zeven sabbatjaren gevierd werd, moesten alle Israëlieten hun oorspronkelijke familie-eigendom terugkrijgen. Het christendom heeft de eerste dag van de week, waarop Jezus uit de dood verrees, geheiligd, maar nam daarbij veel kenmerken van de sabbat over.

H14. Traditie en moderniteit

Bij mijn filosofische bespreking van het vierde gebod en de volgende geboden zal steeds worden uitgegaan van de tegenstelling tussen traditie en moderniteit. De Tien Geboden zijn geformuleerd binnen een traditionele stammensamenleving die sterk verschilt van onze moderne kosmopolitische beschaving. Je kunt de moderniteit in veel opzichten beschouwen als een omkering van de traditionele wereld. Traditionele waarden als bijvoorbeeld eerbied voor de natuur worden ingeruild voor een moderne houding die de natuur primair als neutraal materiaal voor technologische benutting en economische groei definieert. Ook de waarden rond arbeid, dat in de middeleeuwen als een minderwaardige, maar noodzakelijke activiteit werd ervaren, zijn in de moderne samenleving sterk veranderd.

H15. Arbeidsethos

Deze ontwikkelingen leidden tot het ontstaan van het westerse arbeidsethos. De religieuze achtergrond hiervan in het protestantisme is door de Duitse socioloog Max Weber op onovertroffen wijze aan de orde gesteld. Ook in het moderne verschijnsel van de utopie wordt het belang van soberheid, vlijt en hard werken beklemtoond. In *Utopia*, dat Thomas More in 1516 schreef en dat zijn vorm aan het hele literaire genre heeft gegeven, mogen de bewoners niet luiëren of hun tijd met spelen verdoen. De utopie is zo precies het omgekeerde van de middeleeuwse verhalen over het land Cocagne, Luilekkerland, waar niet gewerkt hoeft te worden. Vanuit het arbeidsethos bezien kunnen we onze moderne samenleving beschouwen als een gerealiseerde utopie, gebaseerd op economische groei, die bereikt moet worden via de vicieuze cirkel van steeds efficiëntere arbeid, die tot steeds intensievere consumptie moet leiden.

H16. Het belang van maatschappelijke ritmes

In deze economische race vooruit, blijft er steeds minder ruimte over voor een gezamenlijk rustpunt als de sabbat of de zondag. Het 'druk, druk, druk' bepaalt ons leven. Toch is dit misschien gezichtsbedrog. In de fraaie studie *Ritme* laat de filosofe Marli Huijer zien dat het verlies van onze gezamenlijke maatschappelijke ritmes van arbeid en rust, misschien zwaarder weegt dan de individuele werkdruk. Eerder dan als individu onthaasten, zouden we er daarom naar moeten streven om onze nog bestaande maatschappelijke ritmes te bewaken en eventueel uit te breiden. Het sabbatgebod kan ons zo herinneren aan het maatschappelijk belang van vaste ritmes voor arbeid en rust.

Aanbevolen literatuur

Achterhuis, H., *De erfenis van de utopie*, Amsterdam, Ambo, 1998

Huijer, M., *Ritme. Op zoek naar een terugkerende tijd*, Zoetermeer, Klement 2011

More, Th., *Utopia*, Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Gennep, 1969

Weber, M., *De protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme*, Amsterdam, Boom 2012

College 5. Vijfde Gebod. Eer uw moeder en vader (door Hans Achterhuis)

H17. Cultuur versus natuur

Verering van en respect voor vader en moeder vinden we nauwelijks bij dieren. Sterker nog, de meest dieren (her)kennen hun eigen ouders niet. Met het vijfde gebod hebben we dan ook te maken met een typisch menselijk cultureel gegeven, dat ondanks enkele tegenvoorbeelden die Frans de Waal geeft, nauwelijks op een evolutionair, natuurlijk fundament lijkt te berusten.

Ook in de vroege samenlevingen van rondtrekkende jagers en verzamelaars bestond er nauwelijks ruimte om vaders en moeders, die vanzelfsprekend niet zo hoogbejaard werden als tegenwoordig het geval is, te respecteren. De harde noodzaak van de overleving van de groep dwong de leden vaak om ouderen bewust te laten sterven of zelfs regelrecht te doden. Pas toen er na de neolithische revolutie sedentaire beschavingen ontstonden, kwam er de mogelijkheid om het vijfde gebod te formuleren als een te realiseren zaak: "Eer uw vader en uw moeder, opdat uw dagen verlengd worden in het land dat de Here, uw God u geven zal".

H18. De moord op de vader

Volgens veel mythologische en religieuze tradities begint de menselijke beschaving met de moord op de oervader. In *Totem und Tabu* heeft Freud dit antropologisch beschreven, met het Oedipuscomplex heeft hij dit als een permanente psychisch wensdroom van de zonen, dat in de beschaving gesublimeerd moest worden, aan de orde gesteld. Ook in veel hedendaagse literatuur blijft dit thema terugkomen. Zo wordt in *De vreemdeling* van Albert Camus, Meursault, de hoofdpersoon, ter dood veroordeeld, omdat hij zich door zijn daden evenzeer buiten de samenleving heeft geplaatst als iemand "die de moordende hand ophief naar de man aan wie hij zijn leven te danken had". Het vijfde gebod kan zo ook deels gelezen worden als kritiek op deze tendens tot vadermoord.

H19. Mannen en vrouwen, vaders en moeders

In het vijfde gebod worden man en vrouw, vader en moeder als gelijken opgevoerd. Toch was het respect voor de moeder waarschijnlijk van andere aard dan de verering van de vader. Alle ons bekende traditio-

nele samenlevingen waren namelijk patriarchaal georganiseerd. Dat geldt bijvoorbeeld voor Griekenland, waarin in de *Oresteia* van Aeschylus, de moord op de moeder als minder ernstig wordt beschouwd dan de vadermoord. Bij de oudtestamentische Israëlieten was de rol van de moeder voor het doorgeven van de geslachtslijn beslissend, maar was de samenleving verder sterk patriarchaal georganiseerd. Het christendom nam dit over. "Vrouwen weest aan de man onderdanig als aan de Here, want de man is het hoofd van zijn vrouw", luidt in dit verband het bekende woord van de apostel Paulus, dat voor veel orthodoxe christenen nog steeds letterlijk geldt.

H20. Ouderen in een moderne samenleving

Zoals in de bespreking van het vierde gebod al aan de orde kwam, leven we in de omgang met ouderen ook deels in een gerealiseerde utopie. In *Utopia* van More worden oude en zieke mensen door de autoriteiten gemaand om via euthanasie van het leven afscheid te nemen. In *Het nieuwe Atlantis* van Francis Bacon uit het begin van de zeventiende eeuw wordt de jeugd verheerlijkt en probeert men ouderdomsverschijnselen met behulp van technologische medische ingrepen zo lang mogelijk uit te stellen. De maatschappelijke tendensen die hier zichtbaar worden, zijn duidelijk. De hedendaagse dilemma's rond euthanasie en voortgaande, kostbare medische behandeling van ouderen, confronteren ons met de vraag wat de betekenis kan zijn van het vijfde gebod in een maatschappij waarin mensen steeds ouder worden.

Aanbevolen literatuur

Bacon, F., *Het Nieuwe Atlantis*, Baarn, Ambo, 1988

Camus, A., *De vreemdeling*, Amsterdam, De Bezige Bij, 1960

Diamond, J., *The World until yesterday*, London, Penguin Books, 2012

Freud, S., *Totem und Tabu*, Frankfurt am Main, Fischer, 1984

College 6. Zesde gebod. Gij zult niet doden (door Maarten van Buuren)

H21. Thomas Hobbes en het 6e gebod

Volgens Thomas Hobbes (*Leviathan*) vormt het 6e gebod de grondslag van de samenleving. De angst dat mensen elkaar de hersens zullen inslaan, heeft ertoe geleid dat mensen een contract sloten waarbij zij al hun rechten overdroegen aan een absolute vorst. Spinoza (*Ethica*) neemt stelling tegenover Hobbes. Samenlevingen komen volgens Spinoza voort uit vriendschap, niet uit angst voor moord en doodslag.

H22. Frazer en de koningsmoord

Volgens James George Frazer (*The golden bough*) ontstaan samenlevingen bij gratie van een regelmatig herhaalde moord op de koning. Koningen werden gekroond en niet lang daarna vermoord volgens het ritme van de vegetatiecyclus. Opkomst en ondergang van de koning hadden een magisch effect: ze garandeerden vruchtbaarheid en voorspoed van de gemeenschap.

H23. Frazer en de zondebok

Volgens Frazer berust de oeroude ceremonie van de zondebok op een vorm van magie, waarbij een kwaal, misdaad, of zonde van de gemeenschap wordt overgedragen op een dier of mens, welk dier of mens vervolgens worden gedood. Beide gebruiken, de dood van de koning en de dood van de zondebok, komen samen in de terechtstelling van Christus.

H24. Georges Bataille: door de dood naar het leven

Georges Bataille meent, net als Frazer, dat samenlevingen zijn ontstaan rond het offer van de koning. Maar Bataille gaat verder dan Frazer. Hij laat zien dat de offerdood het ultieme voorbeeld is van een grenssituatie die net als de hang naar erotiek, drugs of drank beantwoordt aan een diep menselijk verlangen naar extase. Het dionysische verlangen naar roes, extase en (zelf)vernietiging is de tegenhanger van het apollinische verlangen naar geboden, grenzen en zelfbeveiliging. Het gebod: gij zult niet doden lijkt in strijd met het verlangen naar moord en doodslag. Frazer en Bataille leren dat het twee kanten zijn van dezelfde medaille die leven heet.

Aanbevolen literatuur

Bataille, G., *De erotiek*, Arena, Amsterdam 1993 (1957)

Frazer, J.G., *The Golden Bough. A Study in Magic and Religion*. A New Abridgement from the second and third editions, Oxford University Press, Oxford 1994

Hobbes, Th., *Leviathan, or The Matter, Form, and Power of a Commonwealth Ecclesiastical and Civil*, Oxford University Press, 2008 (1651)

Spinoza, *Ethica*, vertaald en ingeleid Henri Krop, Prometheus/Bert Bakker, Amsterdam 2002

College 7. Zevende gebod. Gij zult niet echtbreken (door Maarten van Buuren)

H25. Echtbreuk is een vorm van diefstal

Het 7e gebod ontstond in een tijd dat onder huwelijk iets volstrekt anders werd verstaan dan nu. Vrouwen maakten na hun huwelijk deel uit van het bezit van haar echtgenoot. Echtbreuk was een vorm van diefstal of een aantasting van bezit.

Liefde tussen man en vrouw kwam in de Oudheid niet voor. *Eros* en *philia* verwezen wel naar iets wat we tegenwoordig aanduiden met het woord liefde, maar *eros* en *philia* verwezen alleen naar relaties tussen twee mannen.

H26. Liefde tussen man en vrouw is een uitvinding

Liefde tussen man en vrouw is geen natuurlijke impuls, maar een cultuurproduct. Ze werd aan het begin van de 12e eeuw in Zuid-Frankrijk uitgevonden door de troubadours. Het gedicht *Tristan en Isolde* is er de bekendste illustratie van. Het betreft een overspelige relatie tussen ridder Tristan en koningin Isolde, de echtgenote van koning Marc van Cornwall. De huwelijksband wordt niet serieus genomen en heeft in elk geval niets met liefde te maken.

H27. Huwelijk en liefde sluiten elkaar uit

Huwelijk en liefde sluiten elkaar uit. Dat vindt niet alleen de schrijver van *Tristan en Isolde*, maar de hele culturele elite uit die tijd. Liefde betreft de relatie tussen een minnaar en een getrouwde vrouw. De hoofde liefde nam, onder invloed van het kathaarse geloof, mystieke trekken aan. Alle grote liefdesromans verlopen op het stramien van *Tristan en Isolde*. Het gaat steeds om een getrouwde vrouw die zich uit een liefde-loos huwelijk probeert te bevrijden door een buitenechtelijke liefdesrelatie.

H28. Het huwelijk als philia-relatie

Mensen die liefde opgeven als de belangrijkste reden waarom ze trouwen, lopen in de val. Het liefdeshuwelijk is een contradictio in terminis. Het torenhoge aantal echtscheidingen is daar een bewijs van. Het 7e gebod is niet meer van deze tijd. Misschien is het huwelijk ook niet meer van deze tijd. Het kan alleen worden gered als wij bereid zijn het huwelijk te herdefiniëren als een *philia*-relatie. Dat is voor het eerst in de geschiedenis mogelijk, omdat emancipatie en de uitvinding van de pil de vrouw op een bijna gelijkwaardig niveau hebben gebracht als de man. Gelijkwaardigheid is volgens de klassieke auteurs een onmisbare voorwaarde voor de *philia*.

Aanbevolen literatuur

Manushi, *A Journal about Women and Society*, 1994, number 80

Nelli, R., *L'érotique des troubadours. Contribution ethno-sociologique à l'étude des origines sociales du sentiment et de l'idée d'amour*, Thèse Toulouse, Privat, Toulouse 1963.

Rougemont, D. de, *L'amour et l'occident*, Paris, Plon 1939

5 facts about love and marriage, Pew Research Center, 12 February 2014

Les Tristan en vers, Jean-Charles Payen (éd), Garnier, Parijs 1974

College 8. Achtste Gebod. Gij zult niet stelen (door Hans Achterhuis)

H29. Het Bijbelse eigendomsbegrip

Het korte en schijnbaar simpele achtste gebod moet ook weer in de context van een traditionele stam-samenleving worden begrepen. Daarin was geen sprake van het absolute en exclusieve moderne eigendomsbegrip. Het gebod lijkt zelfs gericht tegen het soort maatschappij waarin dit eigendomsbegrip kan opkomen, tegen een samenleving van rijke handelaren en grondbezitters, die in de achtste eeuw voor Christus zich onder het volk Israël ontwikkelde. Deze nieuwe klasse stortte veel landgenoten in armoede of zelfs in schuldslavernij. In deze situatie werd door het gebod het traditionele eigendomsbegrip beklemtoond. Grondeigendom is daarin een familiezaak, die er zowel toe dient om de familieleden als de behoeftige stamgenoten op een goede manier te laten overleven.

H30. Meentes als een vorm van traditioneel eigendom

De meente, in het Engels de *commons*, is een uit de Europese geschiedenis bekende vorm van traditioneel, inclusief eigendom. De meente was een afgebakend gebied waarop de leden van een bepaalde gemeenschap een gebruiksrecht hadden. Zij hadden bijvoorbeeld het recht om er te vissen, om er hun vee te weiden en er brandhout of turf vanaf te halen. Tegenover dit gebruiksrecht stond de actieve plicht om de meente in algemene zin te onderhouden.

Ook al zijn de meentes uit Nederland verdwenen, toch kunnen wij als vakantiegangers het belang ervan en de motivatie erachter nog wel ervaren. De gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de omgeving waarin je verblijft, beleefde ik bijvoorbeeld tijdens een tiendaagse wandeltocht in de Queyras, een traditioneel gemeenschappelijk gebied in de Franse Alpen.

H31. Het moderne eigendomsbegrip

Tegenover radicale sekten, die stelden dat eigendom gelijkstond aan diefstal en dat christenen alles gemeenschappelijk moesten delen, heeft de katholieke kerk in de middeleeuwen altijd het recht op privé-eigendom verdedigd. Tegelijkertijd hield de kerk eraan vast dat eigendom ook altijd ten dienste moest staan van het goede overleven van de leden van de gemeenschap waar men toe behoorde. Dat verandert met het nieuwe, moderne eigendomsbegrip dat door John Locke in *Over het staatsbestuur* uit 1689 werd ontwikkeld. Volgens Locke berust eigendom op arbeid: het land dat ik bewerk, mag ik als mijn eigendom claimen. Vervolgens maakt de uitvinding van het geld als ruilmiddel het mogelijk om mijn eigendom uit te breiden. Dat gaat niet ten koste van anderen, omdat ik hen voor loon op mijn eigendom kan laten werken. Eigendom wordt zo absoluut en exclusief. Omdat mijn oorspronkelijke arbeid van mijzelf en niemand anders was, moet dit ook gelden voor eigendom, geld en kapitaal.

H32. Naar nieuwe meentes

Locke kan worden beschouwd als de filosofische vader van het kapitalisme, dat enerzijds tot een ongekende welvaartsgroei leidde, maar anderzijds ook in perioden van crisis toenemende maatschappelijke spanningen met zich meebracht. Ook in de huidige crisis lijken we weer te maken hebben met verscherpte maatschappelijke tegenstellingen. Aan de hand van het boek *Nieuwe meentes in een nieuwe economie*, wordt geschetst hoe een oude instelling van gezamenlijkheid nieuwe vormen kan aannemen. Hier ligt een mogelijkheid om het gebod 'Gij zult niet stelen' niet zoals gebruikelijk, op een kapitalistische wijze te interpreteren, maar het juist in te zetten als een profetische kritiek op het moderne eigendomsbegrip.

Aanbevolen literatuur

Jansen, G.J., *Kleinschaligheid als alternatief. Nieuwe meentes in een Nieuwe Economie*, Utrecht, Jan van Arkel, 2014

Locke, J., *Over het staatsbestuur*, Amsterdam, Boom, 1988

Moor, T., De, Homo Cooperans. Instituties voor collectieve actie en de solidaire samenleving, Utrecht, Universiteit Utrecht, 2013

College 9. Negende gebod. Gij zult geen valse getuigenis afleggen (door Maarten van Buuren)

H33. Nabot en Achab

De discussie rond het 9e gebod mondde in de loop van de tijd uit in twee tegengestelde standpunten. Augustinus en Kant meenden dat we altijd en onder alle omstandigheden de waarheid moeten vertellen. Hugo de Groot vond dit een onrealistisch en onhoudbaar standpunt. Hij meende dat we de waarheid alleen hoeven op te biechten aan iemand die daar recht op heeft. Als iemand ons onder dreiging van een wapen dwingt de waarheid te zeggen, hoeven we dat niet te doen.

H34. Utilitarisme

Jeremy Bentham meende dat leugen en waarheid moreel gezien neutraal zijn. Liegen is in zichzelf noch goed, noch kwaad. Alleen het effect telt. Als liegen een verbetering tot stand brengt van ons welzijn en geluk, dan is liegen toegestaan. Machiavelli drijft dit utilitaristische standpunt tot het uiterste door. Als het algemeen belang erbij gebaat is, mag de vorst liegen, bedriegen en moorden.

H35. Nietzsche's perspectivisme

Nietzsche gaf de discussie omtrent waarheid en leugen een onverwachte wending. Hij stelde dat waarheid afhankelijk is van het perspectief dat men inneemt. Volgens Nietzsche zijn er net zoveel waarheden als er perspectieven zijn. De vraag welk perspectief de boventoon voert is afhankelijk van de vraag wie de macht heeft. Wie de macht heeft, spreekt de waarheid. In Noord-Korea is het woord van Kim Jong Un waarheid.

H36. Sartre's kwade trouw

Sartre zet de voorlopig laatste stap in de discussie omtrent waarheid en leugen. Mensen liegen niet zozeer tegen anderen, als wel tegen zichzelf. Hun gedrag, emoties en zelf hun onbewuste zijn uitdrukkingen van hun leugenachtigheid. Sartre noemt dit kwade trouw.

De discussie omtrent leugen en waarheid is sinds het ontstaan van het 9e gebod ingrijpend veranderd. De van God gegeven norm omtrent waarheid en leugen is vervangen door een menselijke en existentiële norm. De voordelen van ontvoogding en menselijke waardigheid wegen ruimschoots op tegen het nadeel van de toegenomen eigen verantwoordelijkheid.

Aanbevolen literatuur

Augustinus, *The retractions (Retractationes)*, Catholic University of America Press, Washington D.C. 1999 (1968), II, 60.

Bok, S., *Lying. Moral choice in Public Life and Private Life*, Pantheon Books, New York 1978

Groot, H. de, *Het recht van oorlog en vrede*, Ambo, Baarn 1993

Kant, I., *Über ein vermeintes Recht aus Menschenliebe zu lügen*, Akademie Ausgabe VIII, 425-428

Sartre, J.P., *Esquisse d'une théorie des émotions*, Hermann, Parijs 1995 (1938)

College 10. Tiende Gebod. Gij zult niets van uw medemens begeren (door Hans Achterhuis)

H37. Religie en begeerte

In de spiltijd werd de religieuze kritiek op de menselijke begeerte vrij algemeen. We zien dit het duidelijkst in het Boeddhisme, waar het lijden van de mensheid alleen opgeheven kan worden door de begeerte uit te doven. Karin Armstrong die in *De grote transformatie* deze religieuze ontwikkelingen uitvoerig heeft beschreven, stelt dat de grote religies in dit opzicht globaal dezelfde boodschap verkondigen. Dat blijkt in het tiende gebod niet het geval te zijn: niet de begeerte wordt veroordeeld, maar de begeerte die wil hebben wat de ander heeft en die daarom tot strijd en oorlog leidt.

H38. Mimetische begeerte

De Franse denker René Girard heeft het in dit verband over nabootsende, mimetische begeerte. Mensen zijn mimetische wezens die zich via het navolgen van voorbeelden van anderen ontwikkelen. Maar zij botsen met anderen wanneer zij ook de begeerten van het voorbeeld navolgen. Frans de Waal heeft het in dit verband over empathie, die we al bij dieren aantreffen. Via empathie kunnen we ons in de gevoelens van anderen verplaatsen en hen vervolgens bijstaan in pijn en lijden. Hier ligt ongetwijfeld een van de fundamenten van de menselijke moraal. Wat De Waal niet onderkent, is dat wij via empathie ook de begeertes

van onze medemensen overnemen en daardoor met hen botsen.

H39. Jaloezie en afgunst

Behalve het rechtstreekse tiende gebod dat bij de stammen van Israël centraal stond, kennen traditionele samenlevingen nog veel instituties om met mimetische strijd en begeerte om te gaan. In oorsprongsmythen als die van Kaïn en Abel en Romulus en Remus, leidt deze strijd tot moord en doodslag, maar wanneer de mimetische broers uit elkaar worden gehaald zoals Jacob en Esau, wordt deze strijd voorkomen. Traditionele samenlevingen kennen veel symbolische wijzen om mensen uit elkaar te houden: taboes, het incestverbod en het instellen van op religie gebaseerde hiërarchieën en verschillen.

H40. Een traditioneel en een modern antwoord op afgunst

In de moderne maatschappij heeft de mimetische begeerte vrij spel gekregen. Religieus geschraagde ongelijkheden zijn verdwenen, taboes zijn afgeschaft. Reclame is zelfs grotendeels op de mimetische begeerte gebaseerd: "Gij zult begeren wat een ander heeft of begeert". De Engelse filosoof Thomas Hobbes, die als eerste in zijn boek *Leviathan* uit 1651 de fundamentele gelijkheid van mensen onderstreepte, was tegelijkertijd bevreesd dat een maatschappij van gelijkheid door de mimetische begeerte ten onder zou gaan in een 'oorlog van allen tegen allen'. Dat is niet gebeurd. Integendeel, de losgelaten begeerte heeft de moderne maatschappij vrede en welvaart gebracht. Vanuit de Traditie is deze vreedzaamheid van de moderne maatschappij moeilijk te begrijpen. Waar ligt haar geheim, waardoor ze het tiende gebod grotendeels kan negeren?

Aanbevolen literatuur

Achterhuis, H. en Koning, N., *De kunst van het vreedzaam vechten*, Rotterdam, Lemniscaat 2014

Boer, J. den, *Boeddhisme*, Amsterdam, Ten Have, 2008.

Girard, R. *Wat vanaf het begin der tijden verborgen was*, Kampen, Kok Agora, 1990

Kuijper, G. *De Bijbel voor ongelovigen: Het begin: Genesis*, Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Genneep, 2012

COLOFON

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges uit als download en streaming. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door de meest boeiende sprekers. Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank.

Kijk verder op www.HOME-ACADEMY.NL

UITGAVE Home Academy Publishers
Middelblok 81
2831 BK Gouderak
Tel: 0182 - 370001
E: info@home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. **Studium Generale Universiteit Utrecht**

OPNAME Sandro Ligtenberg (Amsterdam, september 2013 - juni 2014)
STEM INLEIDING F.C. van Nispen tot Sevenaer
MUZIEK Cok Verweij
MASTERING Frits de Bruijn

© Copyright 2014 Home Academy Publishers, Den Haag
ISBN 978 90 8530 135 6
NUR 77, 78

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.